

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՊԻՑ (ԴԱՍԹԱՆԻՑ) ՊԱՏՄԱՎԵՊ

Բանալի բառեր՝ Ժողովրդական վեպ, դասթան, ռեվայաթ, դեսսե, հեքայաթ, ասացող, պատմավեպ, ավանդույթ ավանդավեպ, վիպասան, այարական, հերոսական

Իրանական միջնադարյան գրականությունը հարուստ է ժողովրդական վեպի տարբերակերով, սակայն պարսից մերօրյա գրականագիտությունը դրանց ներժանրային տարանջատման հարցում հստակ մոտեցում չի սահմանել: Արձակ այս ստեղծագործությունները հանդես են գալիս դասթան, ռեվայաթ, աֆսանե, նաղ, հեքայաթ և այլ անվանումներով:

Ժողովրդական արձակի վերոհիշյալ ժանրերի առաջին ուսումնասիրող Մոհամմադ Ջաֆար Մահջուբը գրում է. «Այս պատումները շարունակությունն են մինչիսլամական շրջանի բանահյուսական պատումների և իրանական գրականության ու ազգային դիուցազներգության մաս կազմող գլուխգործոցներ են: Հերոսական, կրոնական, սիրային և այարական-արկածային բովանդակությամբ այս ավանդագրույցների մեծ մասն ունի պատմական հիմք, սակայն պրոֆեսիոնալ ասացողները դրանք պատմել և սերունդներին են փոխանցել առասպելախառն պատմություններով¹»:

Դասթանը, դեսսեն, ռեվայաթը և հեքայաթը նույնացնելը, ինչը ներկայում տիրապետող է իրանական գրականագիտության մեջ, ընդունելի չէ բոլոր հետազոտողների կողմից: Այդ մոտեցման քննադատներից է գրականագետ Մոհամմադ Հանիֆին, ով կարծում է, որ նախաիսլամական շրջանի դասթանի և միջնա-

* ԵՊՀ իրանագիտության ամբիոնի դասախոս: Էլ. փոստ՝ garnikgevorgian@ysu.am

¹ Mahjub, J. M., Adabiyate amianeye Iran, j. 1,2, Tehran, 1382, s. 127-132.

դարյան ռեվայաթների ու դեսսենների միջև տարբերությունն այնքան մեծ է, որ համեմատելու եզրեր չկան²:

Միջնադարյան դասթանների ասացողները (դասթանգու, դեսսեխան, նադդալ) ժողովրդական պատումները բանավոր ներկայացնելիս հարստացրել են սեփական ճաշակի ու երևակայության համապատասխան, և XII դարից սկսած՝ դրանք այնքան են ծավալվել, որ կարիք է եղել շարադրել նաև գրավոր տարբերակներով (Աբու Թահիրի Թարսուսի, Բիդամի և այլն):

Այսպիսով, մեր օրերն են հասել ժողովրդական վեպերի բազմաթիվ գրավոր տարբերակներ, որոնք համեմատելի են ավանդազրույցի, ավանդավեպի կամ ասքի ժանրերի հետ: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ հետայսու դրանք բոլորը մեր նյութում կներկայացնենք մեկ՝ դասթան անվանումով:

Ըստ Կալիմուդդին Ահմադիի՝ դասթանները երկարաշունչ, խճճված և բովանդակային առումով գերհագեցած պատմավածքներ են³: Դրանց մեծագույն մասը սովորաբար ստեղծագործություններ են, ինչպես՝ «Ամիր Համգեն»՝ 40 հատոր, իսկ «Սուլուք գոհարը»՝ ընդամենը մի քանի էջ:

Վ. Ազիմին համարում է, որ միջնադարյան դասթաններում թաքնված են մտքի անգին գոհարներ⁴, որոնցում չկան նախաբան և դատողություններ իրադարձությունների վերաբերյալ, գործողությունները զարգանում են սրընթաց վերելքով, առանց աստիճանական զարգացման⁵:

Դասթաններն առանձնանում են սյուժեի բարդությամբ, իրադարձությունների բազմաքանակությամբ, հերոսների բարձրակարգ մարտարվեստի, ընդդեմ թշնամիների ֆանտաստիկ սխրանքների և հանուն արժանապատվության ու իրենց պաշտ-

² <http://sarapoem.persiangig.com/link7/amyaneh4.htm> - Hanif M. Vijegihaye qessehay amianeye farsi (19.03.2016).

³ Шодиевич Х., Жанр романа урду и его развитие до первой половины XX в., Душанбе, 2015г., ст. 80.

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Баканов А., Г., Современный зарубежный исторический роман, ст. 88-89.

պանյալի (կամ «ամանաթի») ապահովության համար ցուցաբերած անձնվիրության նկարագրությամբ:

Անդրադառնալով պարսից պատմավեպի առանձնահատկություններին՝ գրականագետ Խ. Գ. Քորոդլին նկատում է, որ պարսից պատմավեպի ժանրը ուղղակիորեն ներմուծված կամ փոխառնված չէ արևմտյան գրականությունից, այլ այն իր արմատներով գնում է դեպի միջնադարյան դասթանային գրականություն և չափազանց ինքնատիպ է⁶:

Նույն կարծիքին է նաև վրաց գրականագետ Մ. Ի. Իվանիշվիլին: Մանրակրկիտ ուսումնասիրելով Մոհամմեդ Բադեր Խոսրովի «Շամս և Թողրա» պատմավեպը՝ նա հանգում է այն եզրակացության, որ պարսից պատմավեպի արմատները պետք է փնտրել ժողովրդական դասթանների մեջ⁷:

Եվ իսկապես, XX դարավերջի և XXI դարասկզբի պարսից պատմավեպը զարգանում է միջնադարյան դասթանների հարուստ ավանդույթի հիման վրա՝ դրանց տալով նոր ժամանակներին, պատմական արդի զարգացումներին ու խնդիրներին համապատասխան երանգավորում:

Հավատարիմ մնալով միջնադարյան դասթանագրության ավանդույթներին՝ պարսից պատմավեպը դարձել է ինքնօրինակ և ազգային երևույթ՝ բավական հեռանալով պատմավեպի մասին Արևմուտքում ընդունված ընկալումներից⁸: Երբեմն բանը հասնում է նրան, որ ժողովրդական դասթանի և ժամանակակից պատմավեպի որոշ նմուշների միջև նկատվում է հայելային կրկնություն:

Ասվածի համատեքստում «Մամաքե այար» դասթանի հերոսի՝ Մամաքի արկածային պատմությունների կրկնությունը կարելի է տեսնել Հոսեյնդալի Մոսթաանի «Ֆեթնեյե Շադյախ» վեպի

⁶ Короглы Х. Г., Современная персидская литература, Курс лекций, М., 1965.

⁷ Иванишвили М. Н., Исторический роман Мухаммед Багера Хосрови «Шамс и Тогра», - Автореферат канд. филолог. наук, Тбилиси, 1973.

⁸ Литература социалистических стран, итоги, тенденции развития, задачи изучения// Вопросы лит. 1986, № 1, ст. 32-33.

հերոս՝ խորեզմշահ Թեքքեշի համհարզ-այյարի և Ֆավադե Ֆարուդիի «Անթագ ու անգահ արքան» վեպի հերոսուհի այյար Ախթարի արկածներում:

Ուշադրությամբ հետևելով դասթանների և պարսից պատմավեպերի նմանություններին ու տարբերություններին՝ պարզորոշ նկատում ենք ժողովրդական վեպից ժամանակակից պատմավեպին անցման ուրվագիծը: Այս հանգամանքը գալիս է ևս մեկ անգամ հավաստելու, որ, ճիշտ է, պատմավեպի ժանրը համարվում է պարսից գրականության մեջ փոխառություն արևմտյան գրականությունից, սակայն այն գնացել է զարգացման ուրույն ճանապարհով՝ սերտաճելով բազմադարյա ավանդույթներ ունեցող պարսից ժողովրդական վեպի հետ:

Պարսից պատմավեպերում նկատվում է նաև դասթանների պոետիկայի փոխառում: Զորօրինակ՝ շրջանակային արձակի ավանդույթը, որի կիրառման ականատեսն ենք լինում «Փիշգամանե էսթեղլալե Իրան», «Թայիս», և այլ պատմավեպերում: Մշակութային ընդհանուր ժառանգության հանգամանքով պայմանավորված՝ պատմվածք պատմածքի մեջ մեթոդը նկատում ենք ինչպես պարսից, այնպես էլ տաջիկական XX դարի պատմավիպական ստեղծագործություններում⁹:

Դասթանների պոետիկայի ազդեցությունը պատմավեպի վրա ցույց է տալիս, որ գեղարվեստական գրականությունն իր գոյության բոլոր էտապներում էլ զարգանում է որպես մեկ շղթա, իսկ նրա օղակները մշտապես փոխկապակցված են:

Տաջիկ գրականագետ Յու. Մալիմովը միջնադարյան դասթանների մասին խոսելիս նկատում է, որ դրանցում գործող անձինք, հակառակ առասպելի, ոչ թե հերոս ծնվում, այլ հերոսանում են իրենց գործունեության ընթացքում: Այսպես՝ Սամաքը

⁹ Ульмасова З., Истоки формирования таджикского исторического романа, (Журнал - Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки) № 3 / 2011 ст. 4, (<http://cyberleninka.ru/article/n/istoki-formirovaniya-tadzhikskogo-istoricheskogo-romana>) (19.03.2016)

«Մամաքե այյար» դասթանում շահի և վեզիրի հետ ունեցած յուրաքանչյուր բախումից հետո է միայն, որ իմաստնանում, ճարպկանում և հասնում է հերոսի աստիճանի¹⁰»։ Այս հատկանիշով նա պատկերվում է առավել իրական՝ մոտենալով ժամանակակից վեպերում կերտվող հերոսներին։

Այնուամենայնիվ, դասթանի ժանրում փնտրել ներկա վեպում և պատմվածքում գործող հերոսների հետ լրիվ նույնական ֆիգուրներ անտրամաբանական է։ Շնորհիվ առեղծվածային և կախարդական մթնոլորտի, շարադրման գեղախոսության և կերպարաստեղծման առանձնահատկությունների՝ դասթանը համարվում է ներկա վիպագրության և ընդհանրապես գրականության համար անգերազանցելի աղբյուր¹¹։

Այստեղ, ըստ ասացողների ճաշակի, իրադարձությունները ներկայացվում են հնարավորինս հետաքրքրաշարժ, իսկ կոմպոզիցիոն հանգույցները կառուցվում և հանգուցալուծվում են անսպասելի, մինչդեռ վեպերում դա անթույլատրելի է։

Եթե դասթաններում իրադարձությունների պատճառահետևանքային կապը խիստ թույլ է, իսկ սյուժետային գիծը հաճախ խախտվում է կամ կրկնություններ են նկատվում, ապա ժամանակակից արձակագրության մեջ այն անհրաժեշտ պայման է։ Առաջիններում ճակատագրի դեմ մարդը միշտ անգոր է, և ենթակա է նախախնամությանն ու ի վերուստ սահմանված կարգին։ Այստեղ կերպարները կերտված են սևի ու սպիտակի հստակ հակադրումով կամ հերոս-հակահերոս սկզբունքով, մինչդեռ այսօրվա պարսից արձակագրության հերոսը կրում է իր նախատիպերի բոլոր հատկանիշները միասին վերցրած։

Դասթաններում կերպարների փոխարեն մեծ մասամբ ստեղծված են տիպեր։ Բոլոր հերոսների բառապաշարը գրեթե նույնն է՝ սկսած արքայից մինչև հասարակ գյուղացի։ Մակայն ժամանակակից վեպերում յուրաքանչյուր հերոսի խոսքը կա-

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում։

¹¹ Шодиевич Х., Жанр романа урду и его развитие до первой половины XX в., ст. 35.

ռուցվում է համաձայն հասարակությունում գրաված նրա դիրքի, իսկ տիպականացման նոր տարակերպ մոտեցումներով մերօրյա հեղինակներին հաջողվում է կիսաառասպելական հերոսին վերափոխել ռեալ անձի¹²:

Պատմավեպում պոլիտային կառուցվածքը մոտենում է ռեալ պատմական իրադարձությունների կենտրոնին, ընդարձակվում են պատմական համայնապատկերի մասշտաբները, ինչը արձակագիրներին թույլ է տալիս դուրս գալ դասթանի ավանդական շրջանակներից և պատմական խոշոր անձանց ցույց տալ ամբողջ հասակով, պատմական իրականության հետ բազմազան կապերով: Անցյալի ողջ ինքնատիպությունը վեր է հանվում առավել գիտակցված պատմականությամբ, հյուլթեղ և խորիմաստ կերպով:

Պատմավեպերում նախընտրելի է համարվում դասթաններից փոխառնված այբարական-արկածային թեմատիկան՝ պատված սուֆիական-միստիկական ստվերաքողով: Մրան ավելանում է տասներկուիմամական-շիական գաղափարաբանությունը, ինչը համապատասխանում է այսօրվա Իրանի՝ թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին կրոնական-քաղաքական առաջնություններին:

Նոր թեմատիկան ներկայացնելիս պարսից պատմավեպերի մեծ մասը շարունակում է գրվել դասթանի ժանրի կանոնների առատ օգտագործմամբ: Այս մեթոդն արդեն ընթերցողին տրամադրում է հայրենիքի ճակատագրին առնչվող վիպական իրադարձություններին մոտենալ առավել պատասխանատվությամբ, դրանք ընկալել հերոսականության կամ առասպելացված փահլևանական-այբարական սխրանքների լույսի ներքո: Դասթանի ոճական հնարքները, առավել քան գրական որևէ այլ միջոց, զորու են շոյել իրանցիների հայրենասիրական զգացմունքները:

Պատմական իրականությունն ու հայտնի անձանց պատկերելիս պարսից պատմավիպասանները միահյուսում են ռեալ

¹² <http://sarapoem.persianguig.com/link7/amyaneh4.htm> - Hanif M. Vijegihaye qessehaye amianeye farsi (19.03.2016).

պատմականը, դասթանիին բնորոշ կիսահեքիաթայինը, հերոսական-ռոմանտիկականը՝ մասամբ մոտենալով ասացողին, ով ջանում է հնարավորինս հեռանալ իրականությունից և հերոսների կերպարների կերտման մեջ միախառնել մարդկայինն ու հեքիաթայինը¹³:

Հենց դասթանի ավանդույթների շարունակման շնորհիվ է, որ ժամանակակից պատմավեպը վայելում է մեծ ժողովրդականություն¹⁴:

Դասթանը վեպի հեղինակին օգնում է ընթերցողին փոխանցել պատկերվող ժամանակների հասարակական իրավիճակը, սովորույթները, հագուստը, շփման ձևերը, իշխանություն-ժողովուրդ հարաբերությունների նրբությունները, կրոնական պատերազումները և այլն:

Վիպասանների մեծ մասը վարպետորեն հաղթահարում է դասթանի և պատմավեպի ևս մեկ տարբերություն՝ պատմավեպում ժողովրդին կամ մասսաներին տալով հնարավորինս լայն դերակատարություն, ինչը բացակայում էր դասթանում:

Միջնադարյան վեպում նկատվող պատերազմ և խաղաղություն, անհատ և հասարակություն, մարդ և իշխանություն, բռնություն և անարդարություն երևույթների փոխադարձ կապի առեղծվածի լուծման նպատակով վիպասանները փորձում են ընդհանրացնել պատմական փորձը: Այս դեպքում կարևորվում է նաև պատմավեպում ազգային մտածողությանը բնորոշ տարրերի ներմուծումը, ինչը ժողովրդական դասթաններում պատկերված անցյալի փահլևանների և այարների սխրագործության վերհուշը վերակենդանացնում են նոր մակարդակով:

Ընդհանուր առմամբ, լեգենդների, միֆերի և ժողովրդական վեպի առանձնահատկությունների օգտագործումը պատմավեպում ծառայում է հեղինակների առաջադրած նպատակներին հասնելուն: Դրանց օգտագործման նպատակը պատմավիպա-

¹³ Шодиевич Х., Жанр романа урду и его развитие до первой половины XX в., ст. 32.

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 34-35.

սանի ապրած ժամանակաշրջանի իրականության պատկերման հրատապության և պատմականության մեջ է...¹⁵», ինչը, կարելի է ասել, մեծ մասամբ հաջողված է:

Այսպիսի օրինակներով լեցուն է «Արուսե Բոխարա», «Ֆեթնեյե շադյախ», «Անթագ ու գահ տիրակալը» և այլ վեպեր:

Պատմավեպում, ճիշտ է, կոնկրետ է կոնֆլիկտների թե՛ աշխարհագրությունը, թե՛ թեմատիկան, սակայն երբեմն միտումնավոր անորոշացվում են նաև ժամանակն ու աշխարհագրությունը՝ հարելով դասթանի ավանդույթին: Հենց այսպիսի կառուցվածքն է, որ պատմավեպերում խտացնում է գեղարվեստական ժամանակը և թույլ տալիս կոմպակտ տեքստի մեջ զետեղել ժամանակագրական առումով ընդարձակ մոտիվներ:

Դասթանի առանձնահատկությունների օգտագործման կարևորության մասին պատմավիպասան Ջ. Ռահնեման ասում է. «Երբեմն լեգենդից ավելի օգտակար ինֆորմացիա ենք քաղում, քան պատմական փաստաթղթից: Լեգենդը մեզ ցույց է տալիս ժողովրդական մտածելակերպը, նրա հոգին և սիրտը, այնինչ պատմական փաստաթուղթը միայն դեպքերի ժլատ սղագրություն է¹⁶»:

Դասթանների և ժամանակակից պատմավեպերի կապի ամենացայտուն ցուցիչներից մեկն էլ այն է, որ երկուսն էլ հյուսված են պատմական հայտնի անձանց կյանքի և գործունեության շուրջ:

Անցյալում ապրած և փառաբանված հերոսների կիսապատմական և կիսաառասպելական կերպարներն իրենց դրսևորած մեծահոգությամբ, առատաձեռնությամբ, հյուրասիրությամբ, անձնվիրությամբ, արդարության հաստատման նկատմամբ առանձնահատուկ մղումով առանցքային տեղ են զբաղեցրել հասարակ ժողովրդի ստեղծագործության մեջ: Հենց այս պատճա-

¹⁵ Gunkel H., Genesis. Gottingen, 1910. s. LXXX.

¹⁶ Рахнема З., Пророк, т. 1, ст. 34-35.

ռով էլ ժամանակակից հեղինակները իրենց ստեղծագործություններում օգտագործում են հերոսի այս տիպը¹⁷:

Դասթանների օրինակով պատմավեպերում նկատում ենք նաև քաջ կանանց կերպարներ: Նրանք բնորոշվում են հավատարմությամբ, հայրենասիրությամբ, տղամարդկանց կողքին իրենց ոչ պակաս «ջավանմարդության»¹⁸: Հենց այդպիսին է Ախթարը «Անթագ ու գահ արքան» վեպում:

Պատահական չէ, որ վիպասաններն ընթերցողների հայրենասիրական զգացմունքները խրախուսելու նպատակով իրենց հերոսներին կերտում են այնպիսի հատկանիշներով, ինչպիսիք ունեցել են Աբու Մուսլիմը, Մուկաննան և Բաբաքը, այսինքն՝ որպես ազգային ազատագրական ապստամբությունների առաջնորդներ:

Համեմատելով վեպերի այս օրոշ հերոսներին դասթանների հերոսների հետ՝ նկատում ենք, որ առաջինները երբեմն անցյալի «մեծահոգի, արժանապատիվ կամ նույնիսկ խաբեբա, ճարպիկ» այսինքնի հայելային կրկնությունն են:

Սակայն դասթանագրության ավանդույթներին հավատարիմ մնալը բնավ չի խանգարում պարսից XX դարավերջի և XXI դարակզբի վիպասաններին հետևելու համաշխարհային գրական տենդենցներին:

Կարևոր խնդիր է հեղինակների կողմից պատմագիտության նվաճումների օգտագործումը, ինչը, ցավոք, միշտ չէ, որ գտնվում է անհրաժեշտ մակարդակի վրա: Իրանցի ոչ բուրբ պատմավիպասաններին է հաջողվում հենվել պատմագիտության նոր հայտնագործությունների վրա և դրանք ներառել շարադրանքի մեջ՝ պատմավեպը դարձնելով ավելի հավաստի: Այս

¹⁷ Ульмасова З., Истоки формирования таджикского исторического романа, (Журнал - Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки) № 3 / 2011 ст. 5, (<http://cyberleninka.ru/article/n/istoki-formirovaniya-tadzhikskogo-istoricheskogo-romana>).(19.03.2016)

¹⁸ Մեծահոգություն, ազնվամտություն, քաջություն:

հանգամանքը թույլ է տալիս դատելու, որ պարսից պատմավեպի որոշ նմուշներ մնացել են նույն դասթանի հարթության վրա:

Որոշ հեղինակներ ջանում են այդ խնդիրը լուծել՝ ուղղակի մեջբերումներ կատարելով պատմական նյութից կամ հղում կատարելով դրանց: Միշտ չէ, որ նման մեթոդը օգնում է լրացնել բացը: Վիպասանը պետք է զինված լինի հետազոտական միջոցներով, այլ ոչ թե պատմավեպը վերածի պատմության չոր վերաշարադրման, ինչը ևս վերն ասված խնդիրը հաղթահարել չկարողանալու ցուցիչ է:

Եզրակացնելով կարելի է ասել, որ համաշխարհային գրական նոր տենդենցներին հետևելու ջանքերով հանդերձ՝ ժամանակակից պատմավեպերի ոգին շարունակում է մոտ մնալ ժողովրդական դասթանների էպիկական ոգուն, որտեղ հիմնականում պատկերվում են ռազմական սխրանքներ, թալանի, առևանգման տեսարաններ, անհատական բարի կամքի դրսևորումներ:

ОТ НАРОДНОГО РОМАНА К ИСТОРИЧЕСКОМУ РОМАНУ

Гарник Геворгян
(резюме)

Иранская средневековая литература богата вариантами народного романа (дастана). Персидский исторический роман, конца XX и начала XXI вв., развивался на богатых традициях средневековых дастанов, которые окрашены элементами и проблемами новых времён. Исторический роман заимствовал поэтику, айарско-плутовскую тематику народного романа, которая окрашена суфийскими и мистическими темами. И дастаны, и исторические романы созданы вокруг жизнедеятельности исторических лиц. Сохранение традиций средневековых дастанов не мешало иранским беллетристам конца XX и начала XXI вв. следовать мировым литературным традициям.

FROM FOLK NOVEL (DĀSTĀN) TO HISTORICAL NOVEL

Garnik Gevorgyan
(summary)

The Iranian medieval literature is rich with samples of the folk novel, *dāstān*. Starting from the late 20th and early 21st centuries the Persian historical novel evolves on the basis of the rich traditions of medieval *dāstāns*, by giving them a new color, corresponding to the new times and the modern historical developments and problems. The historical novel has borrowed the folk novel's poetics, its *ayyāri* and adventure thematics, covered with a Sufi and mystical veil. Both the *dāstāns* and the modern historical novels are composed on the activity of historical celebrities. Adhering to the traditions in composing *dāstāns* has never prevented the Iranian novelists of the late 20th and early 21st centuries to follow the world literary tendencies.